

TOMPA ZSÓFIA

Egymás tükrében

Vázlatok és változatok a József Attila- és a Pilinszky-líra továbbélésére
Beney Zsuzsa irodalomelméleti és költői életművében

*Tükröz az olvasó: a műnek, vagyis az írás szellemének tükrére,
s benne felsejlik az író alakja saját műve tükrözésében.
Az olvasó tükrözi – miként lebetűnk hát bizonyosak
a valóság és a tükrökép azonosságában?
Tudom, hogy minden versben [...] saját magamat olvasom,
hogy valamennyi megértéshez (pontosabban: a vélt megértéshez)
önmagamon vezet át az út. [...]
Minden költői mű titokzatos, és a titok elzártságot,
elfedettséget, homályba merülést jelent,
a felfedhetlenség létformáját.
Mi, olvasók pedig éppen létezésünk felfedését,
saját elzártságunk kibontását várjuk tőle,
a Másik érintését.”*

Beney Zsuzsa: *A titok és a Másik*¹

„Rejtelmek ha zengenek”²

Beney Zsuzsa halála előtt néhány hónappal írta a mottóként idézett sorokat naplójegyzeteiben. Egy, az „élete nagy részét költői művek közegében” töltött irodalomkutató, habilitált egyetemi tanár szavai ezek: olyan emberé, aki valamennyi szépírói és irodalom-értelmezői munkájában „az (ön)megértés zarándokútjai”-t,³ önmagunk és a Másik (embertársunk?, szerelmesünk?, Isten(ünk)?) megértésének teljességgel sohasem bejárható zarándokútját járta. Beney Zsuzsa irodalomért(elmez)ő szavai szinte mindig költői szavak: bátrak és vallomásszerűek, kutatóként is vállalva az ember személyes jelenlétét minden olvasatban – és vállalva ezzel a személyességgel az olvasatok mindenkori esendőségét, törekenységét is. „Egy verssel kapcsolatban csak véleménye lehet az embernek – igaza soha”⁴ – fogalmazott a költőnő egyetemi búcsúszemináriumán. Ezzel a bátor és szelíd szabadsággal minden elmélyült irodalomtörténeti, poétikai és természettudományos⁵ tudása mellett Beney Zsuzsa mindvégig megőrizte azt a szellemi alapállást, mely nélkül a leírt szó oly könnyen lehet

¹ BENEY Zsuzsa, *A titok és a Másik* = B. Zs., *Möbius-szalag*, Bp., Vigilia, 2006, 162–163.

² JÓZSEF Attila, *Flóra = J. A. összes versei*, Bp., Szépirodalmi, 1971.

³ Utalás SZÉNÁSI Zoltán *Az (ön)megértés zarándokútjai. Egy irodalomértői attitűd vázlatja: Beney Zsuzsa irodalmi esszéiről* című írására (= Sz. Z., *Párbuzamosok a végtelenben. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Tata, Új Forrás Könyvek, 2012, 51–61.)

⁴ BENEY Zsuzsa szavait idézi: TOMPA Zsófia, *A Megköszönhetetlen. Egy tanítvány emlékezése Beney Zsuzsára*, Vigilia, 2007/3, 205.

⁵ Beney Zsuzsa tudógyógyász volt.

csupán „zengő érc vagy pengő cimbalom”:⁶ a vers *szeretétét*. Ebben a szeretetben pedig sohasem tévesztette szem elől, hogy a vers és a versolvasás mindig személyes misztérium, s hogy a költészetnek – vagy ahogyan ő nevezte: „az irodalom lelkének”⁷ – legfontosabb mozzanata az önmagunkkal és a titokzatos Másikkal való találkozás.

Beney József Attila költészetéről szóló írásaiban is a vers titokzatosságát szemlélte,⁸ azt hallgatta, ahogy a rejtelmek zengenek – és úgy látta és láttatta ezeket a rejtelmeket, ahogy verseket csak egy másik költő képes látni.

A beszélgetések során nem egyszer kérdezték tőlem, [...] hogy miben látom József Attila költői nagyságának lényegét. [...] Mindannyiszor szégyenkezve és csodálkozva állapítottam meg, hogy erre az alapvető és kézenfekvő kérdésre nem tudok válaszolni. [...] Minél többet tudtam meg a különböző vonatkozások jellegéről és kapcsolatairól [...] az egész annál titokzatosabbá vált. [...] Van egy olyan oldala a világot befogadó éntünknek, mely más minőségű nyelven beszél, mint az értelmezhető. [...] József Attila költészete talán olyan közel áll a magam lélektani struktúrájához, hogy a magam önmagam általi megismerhetetlenségét költészete ismeretlenségére vetíthetem – vagy fordítva: ennek a költői életműnek a megismerhetetlensége aktiválja bennem az önmagam és a magamhoz hasonló másik megismerhetetlenségének érzetét. [...] Ez az, amit e költészet rejtélyességének nevezek. Minden ennek a rejtélyességnek elfogadásából indul ki, és ugyanebbe torkollik.⁹

Beney Zsuzsa esszéiben, tanulmányaiban ez a megszentelt figyelem ötvöződött a korábbi meglátásait újra és újra átgondoló ember alázatával.

Hosszú-hosszú évtizedeket, jóformán egész életemet József Attila közelében töltöttem, mondhatnám személye szeretetének mitikus légkörében, fájdalmi átélésében, szenvedéseimet összevegyítve azzal a szenvedéssel, mely költeményeiből áradt felém.¹⁰

A benyomásokról, a megrendülésről írtam egész életemben, és ezt, mondhatnám csakis ezt, a versre csodálkozás, a befogadás mélységének bátorságát igyekeztem tanítani. Egyetlen-egyet ígérhetek olvasóimnak: egy elmenetére készülök, és ugyanakkor visszatekintő, nézeteit sokszor revidelő ember őszinteségét.¹¹

Sürgetőnek érzem, hogy mindazt, amit nemcsak róla, hanem általa tanultam meg [...] megpróbáljam elmondani.¹²

Beney életműkiadásának gondozója, Daróczy Anikó, a költőnő verselemző esszéit „meditatív vallomásoknak”¹³ nevezi: s valóban gyakran tapasztaljuk, hogy a tanul-

⁶ Utalás Szent Pál *Szeretethimnuszára* (1Kor 13,1).

⁷ „Hiszen az irodalom lelke mégiscsak a költészet.” (Beney Zsuzsa szavait idézi: TOMPA Zsófia, *A Megköszönhetetlen*, i. m., 204.)

⁸ „Beney Zsuzsa József Attila-esszéiben 138-szor szerepel a »rejtély«, 43-szor a »titok«, s 10-szer a »rejtelmes szó.« (AMBRUS Judit, *A szerkesztő utószava. Kivezetés és vallomás* = BENEY Zsuzsa, *Az elérhetetlen jelentés. Irodalmi esszék*, szerk. AMBRUS Judit, DARÓCZI Anikó, Bp., Gondolat, 2010, II, 630.)

⁹ BENEY Zsuzsa, [*Az elérhetetlen jelentés*]. *Befejezetlen kézirat* = B. Zs., *Az elérhetetlen jelentés*, i. m., II, 611–615.

¹⁰ Beney Zsuzsa szavait idézi Szegő János. (SZEGŐ János, *Előszó...* = B. Zs., *Az elérhetetlen jelentés*, i. m., I, 7.)

¹¹ BENEY Zsuzsa, *Előszó (Kézirat)* = B. Zs., *Az elérhetetlen jelentés*, i. m., I, 520–521.

¹² BENEY Zsuzsa, *A gondolat metaforái. Bevezetés és vallomás* = B. Zs., *Az elérhetetlen jelentés*, i. m., I, 17.

¹³ DARÓCZI Anikó, *A szerkesztő utószava* = B. Zs., *Az elérhetetlen jelentés*, i. m., II, 601.

mányszerű prózaszövegek lírai hangú szemlélődéssé emelkednek – mint például József Attila *Ódájának* elemzésekor:

Maga az anyag az, ami mindent, önmaga törékeny múlandóságán túl is, megőriz. Bennem anyaggá válik az, ami benned nem az volt: mosolyod, mozdulatod, szavad. A szerelem változtatja át a jelenségeket mindent befogadó, holtakat is őrző, múlhatatlan földdé. [...] »fogadj magadba!« – a férfi eksztatikusan egyesül a nővel, az én a világmindenséggel. Ennek a végsőkig fokozott vágynak a bűvöletében változik a te, a másik – világmindenséggé.¹⁴

„...amire néztek: az vagyok”

Izgalmas szellemi jelenség, hogy nem csupán egy költői életmű lehet hatással vizsgálója életművére, hanem a vizsgáló látásmódja is valamiképpen hatással bír a vizsgált költői világra.

„Árnyék mögött Fény ragyog, / nagyobb mögött – még nagyobb, / amire néztek: az vagyok.”¹⁵ Ez a gondolat kétféleképpen is értelmezhető. Egyrészt nyilvánvalóan hat ránk, tükröződik bennünk az, amire nézünk, sőt, részben azzá is válunk, amire nézünk – de hogy tekintetünket mi felé fordítjuk, hogy tekintetünket mi vonja magához, az belőlünk is fakad: ami vagyok, azt fogom benned is látni. Így a szinte egy teljes életúton át a József Attila-versek közelében élő Beney Zsuzsa és József Attila „találkozása” esetében nem csupán arról a nyilvánvaló kapcsolatról beszélhetünk, hogy József Attila költői világa miként volt hatással Beney Zsuzsa gondolkodására és saját költői világára, hanem arról is, hogy hogyan hat Beney Zsuzsa világa a József Attilára: vagyis, hogy mi Beney Zsuzsa József Attila-értelmezéseiben az, ami jellegzetesen Beney-féle meglátás és értelmezés. Ezek az értelmezések ugyanis Beney Zsuzsa világából mintegy fénycsóvaként a József Attila-életműre hullva a József Attila-líra *bizonyos*, Beney Zsuzsát ösztönösen is érdeklő kérdéseit és jellegzetességeit világítják meg. Így tehát nem csupán hatásról, hanem kölcsönhatásról beszélhetünk: ahogy a József Attila-versek kétségtelenül hatottak a Beney-versek világára, úgy Beney Zsuzsa József Attila-értelmezései is jellegzetesen beneys motívumokkal gazdagították a József Attila-értelmezések kincsestárát – mivel pedig esetükben nem csupán költő és irodalomtudós, hanem két költő „kapcsolatáról” van szó, ez a kölcsönhatás, ez a „találkozás” a Beney-esszék és a Beney-versek együttes vizsgálatával is kimutatható.

„*Csillog, de eltűnik*”

József Attila költészetének rejtélyességéről valló írásaiban a *költő* Beney Zsuzsa „jelenlétét” érezhetjük, aki verseinek és nem irodalmi témájú esszéinek világában is a rejtélyesség, a titokzatosság bűvöletében élt. Egyik jelentős versciklusa, a *Csillog, de*

¹⁴ BENEY Zsuzsa, *Lényed ott minden lényget kitélt. Az Óda világképéről* = B. Zs., *Az elérhetetlen jelentés*, i. m., I, 108, 130.

¹⁵ DR. GYÖKÖSSY Endre, *Negatívumok pozitívumai*, Bp., Szent Gellért Kiadó és Nyomda, 1994.

*eltűnik*¹⁶ éppen a titok, a megismerhetetlenség természetét kutatja: a világmindenségbe rejtve, örökké megragadhatatlan Másikat – Istent vagy szerelmesünket. E ciklus verseit az mozgatja, hogy a titok, a Másik, mint víztükrön a fény játéka, „mindig messzebbre szökik” előlünk: csillog, de eltűnik – ahogy megcsillant, de újra és újra eltűnt Beney Zsuzsa kutató szeme elől a József Attila-i költészet erejének mibenléte is: míg végül mindennél nagyobb erővel a titokzatosság hatalma maradt. Az azonban, hogy Beney Zsuzsa ezt a titokzatosságot látta a József Attila-líra lényegének, talán hasonlóképpen fakadt belőle magából, mint József Attila (természetesen valóban titokzatos) költészetéből.¹⁷

S nem maradt egyéb, csak az ősi képek
rejtvényei: kő, hold, forrás, madár.
A levegő résein ki-bejár
jelentésük mint bűvészek kezében
a gyertyaláng – téged is így idéznek.

Hát hol vagy akkor? Szó és kép alatt
sejtésünk valóban a földből árad?
Mint a forró levegő áramának
fodrozása, mely víztükröt mutat –
élő lélek vagy káprázata vagy?

[...]

Mint hajnalban a csillag, eltűnik
az áttetsző időben csillogásod.
De újrászüli létezésemet
napról napra hiányod.

részletek a *Csillog, de eltűnik* ciklus verseiből¹⁸

Rejtélyessége mellett Beney Zsuzsa József Attilát leginkább talán „a hiány költőjének” tartotta – ám ahogy már csupán e fenti idézetsokor utolsó néhány szakasza is sejteti, Beney maga is a hiány költője volt, még ha hangja természetesen másképpen is (vissz)hangzik a hiány vermeinek hallgatag mélyeiben, mint József Attiláé.

A hó fehérsége át a sötétben.

Mérföldeken csak a hó gyűrődései
és a jégben lengő lila lidérccláng.
A forró föld
reves burkát repeszi, ráncolódik.
Fagyvíz szivárog
a sárba és a kőveket szétfeszíti
a néma, haláltalan pusztulás

¹⁶ Az 1980 és 1984 között született négy versszakos, önálló címmel nem rendelkező versekből álló ciklus fontosságát bizonyítja, hogy Beney több mint húsz évvel később az egész ciklust újra felvette *Se tűz, se új* című, utolsó verseskötetébe.

¹⁷ A legutolsó gondolatot Tverdota Györgytől hallottam a konferenciát követő beszélgetésünkön.

¹⁸ BENEY Zsuzsa, *Csillog, de eltűnik* = B. Zs., *Se tűz, se új*, Bp., Argumentum, 2005, 17, 23.

a Nélküled.

Se tűz
se éj.
Örökéltű halak.
Hiányodban reményed.

(1971)

*Tűzföldi táj*¹⁹

A *Tűzföldi táj* kompozíciós szempontból a Beney-corpus talán legfontosabb költeménye: szerepel Beney Zsuzsa első verseskötetében (sőt, a kötet címe (*Tűzföld*, 1972) tulajdonképpen a verscím – *Tűzföldi táj* – szövegvariánsának tekinthető), másrészt címadó verse az 1990-es *Tűzföldi táj* című verseskötetnek, harmadrészt pedig nyitóverse, mottója a költő utolsó verseskötetének, a 2004-ben megjelent *Se tűz, se éj*nek (hol maga a kötet cím is e versnek egy sora), – így a *Tűzföldi táj* egyfajta vezérfonálnak tekinthető a Beney-életmű szóttesében. Ez a vezérfonál pedig a hiányé: hiszen „életünkben nemcsak »ami volt, van, hanem ami nem lehet«, az is elkísér”,²⁰ ahogy magát a nyelvet sem a jelenlét, hanem a hiány szólítja a létbe, és a remény formálja: „beszélni az tud, aki reménykedni tud, s viszont”.²¹ A megszólalás, a beszéd reményt teremt, ahogy a költői nyelv is a Másik hiányának és elérése lehetetlenségének, a létezésünk mélyén rejlő mondhatatlannak és e mondhatatlan teljes egészében soha meg nem valósulható kimondásának kísérletében, reményében és kínjában teremődik meg. „Mondhatjuk-e azt [...]: szólok, mert nem szólhatok, szavaim csak a hallgatás paradox kifejezései lehetnek? S ha így van, vajon nem szívódik-e át a nyelvbe a paradoxitás képek, állítások, szemiotikai fordulatok formájában?”²²

„A lélek papírjára ráfagytak a szavak”

Beney Zsuzsa költői képeiben a hiány-alakzatok mellett, mint víztükrokn a csillagok, más jellegzetes József Attila-i képek és motívumok is tükröződnek. Költészetük összekapcsolódását példázzák tél-verseik, valamint az, hogy Beney Zsuzsa irodalomkutatóként is egészen különös figyelmet szentelt József Attila teleinek: komoly poétikai fordulópontokat kötve a tél-motívum megjelenéséhez és változásaihoz József Attila lírájában.

Volt azonban életének két olyan időszakosa, amikor a tél valósága csakugyan sorsformáló tényezővé vált: 1928 az első, a képletes és előlegezett, és 1937 a második, a valódi meghalás éve. [...] 1928 őszén József Attilát nem csak Vágó Márta, nem egyetlen leány hagyta el. Az

¹⁹ BENEY Zsuzsa, *Se tűz, se éj*, Bp., Argumentum, 2005, 5.

²⁰ JANI Anna, *A hiány metaforái. Jegyzetek József Attila, Pílimszky János és Beney Zsuzsa költészetéhez*, Vigilia, 2007/3, 202.

²¹ Ludwig Wittgenstein szavait idézi ESTERHÁZY Péter Péter, *A szív segédigéi – Helping verbs of the heart*, Bp, Noran, 2005.

²² BENEY Zsuzsa, *Misztika a szerelem nyelvén. A fordító megjegyzései Hadenijch verseiről = A lélek nyelvén. Hadenijch művei*, ford., kommentárok BALOGH Tamás; ford., bev. DARÓCZI Anikó; a verseket ford., utószó BENEY Zsuzsa, Bp., Szent István Társulat, 2005, 275.

addig öntudatlanul magányos fiatal férfi, mint valami fizikai rémmel találkozik szembe az önmaga képében felé forduló elhagyatottsággal. Beáll a tél, és a valóságos, mint kristályosodási mag, megindítja a belső dermedés állapotát. Az 1928 végén keletkezett tél-motívumú versek az érett, nagy költészet megjelenését jelzik. [...] 1928-ban a téli dermedés öntudatlan védekezés a lélek széthullása ellen. [...] '28 a védekezés, a dermedés tele. '37 a megrezzenő érzelmeké – s egy szó, egyetlen [...] tekintet elég ahhoz, hogy a jégkeményé fagyott ág eltörjön saját súlya alatt. [...] »Szép a tavasz és szép a nyár is, de szebb az ősztől a tél.« Mintha ez a »legszebb a tél« már nem metafora lenne, hanem keserű megálapítás – holott itt lesz az igazi halál metaforájává.²³

Mindig is fontos volt József Attila számára a tél, „hiszen minden évszak a lélek állapotait is kifejezi; s ő nem véletlenül látott és láttatott a megfagyott világ képeiben. A tél a világnak nem fizikai, hanem metafizikai állapota: a létezésbe foglalt halál paradoxona. Mindaz, ami megfagyott; mindaz, ami mozdulatlan és reménytelen.”²⁴ Ez a metafizikai állapot azonban nem csupán József Attila, hanem Beney Zsuzsa költészetének is közege: a tél olyannyira fontos volt Beney Zsuzsa számára, hogy világának egy egész kötetet szentelt. A 2004-ben megjelenő *Tél* című kötete „az ember és a természet mulandóságának metaforikus egymásra vetítésével”²⁵ kísérletező háromsoros versek füzére, hol e haikuszerű költemények mint jégvirágok a fény hidegében csillannak meg, s tűnnek el újra a tél mindent elnyelő, néma, fehér ködében. Beney Zsuzsa kötetében örök tél van: „Téli este. Jégbefagyott világunk. / Az év köre bezárta / önmagát.”²⁶ A természet és a dolgok bennünk végbemenő metamorfózisa időtlen zártsággá alakul, vagy köddé és eltűnéssé foszlik – a tavaszba már nem nyílik tovább („Lombtalan faágak rácsozata. / Magában is teljesség. / Végtelen.” „Olyankor mindig havazik. A lélek / a párna fehér pihéibe süpped. / Kialszik.” „Bírsalma illata, tűzropogás. / Otthon. A tél ködében / Eltűnő.”), és a kötetben oly gyakran megszólaló költői kérdéseket is visszhangtalanul magába issza a tél tompasága: „Pacsirta-ének. Hallod-e hogy milyen / szomorú? kérdezted. Most már hallom / a csöndben.” „A ködben eltűnik a kert, az ég. / Pedig ott vannak. Ilyen lesz a másík / világ is?” Beney Zsuzsa tele: készülődés. Készülődés a „csöndes évszakban” arra a csöndre, „mely többé már / nem évszak.” Verseiben a jégvirágok nem tavasszá olvadnak („Még egyszer rajzolódj ki, jégvirág. / Menyasszonyi csokor a / temetésen”), s maga a tél sem tavasszá múlik, hanem benne, mint „dermedt csillám”, maga az élet múlik el: „Múlik a tél. De vajon hogy lehet / hogy ez a dermedt csillám volt / az élet?”. Mindaz tehát, amit Beney Zsuzsa József Attila telei kapcsán 1992-ben írt, szóról szóra elmondható 2004-ben megjelent saját tél-verseiről: a Beney Zsuzsa-i tél „a világnak nem fizikai, hanem metafizikai állapota: a létezésbe foglalt halál paradoxona. Mindaz, ami megfagyott; mindaz, ami mozdulatlan és reménytelen.”

²³ BENEY Zsuzsa, *József Attila telei* = B. Zs., *Az elérhetetlen jelentés*, i. m., II, 490–493.

²⁴ BENEY Zsuzsa, *József Attila telei*, i. m., 489.

²⁵ Részlet BENEY Zsuzsa *Tél* (Bp., C.E.T. Belvárosi Könyvkiadó, 2004.) című kötetének borítószövegéből.

²⁶ Azok az idézetek, melyekre nem hivatkozom önálló lábjegyzetben Beney Zsuzsa *Tél* című kötetének versei (a többnyire háromsoros, haikuszerű rövid versszakok önálló cím nélkül, egyetlen versfüzérként jelentek meg).

E két költészet telei a dermedt hiány szavakká váltásának kísérletei: s mintha csupán – ahogy Beney Zsuzsa maga fogalmazott, mikor saját költészetének és József Attila lírájának különbségéről gondolkodott egy befejezetlenül maradt kéziratában – a poétikai utak hajlanának el: József Attila költészetében a

rács, a háló, a lét és a nemlét, a nemlét és hiány [...] egymásba fordul alakba-öntései külön tanulmányt érdemelnek. Most csak annyit, hogy magamat alighanem ez a mondanivaló vonzza, a kezdetek óta, mostanáig öntudatlanul József Attilához – egész pontosan ennek a metafizikai állapotnak, a köztességnek formába, még pontosabban képekbe, a hangzó képek érzékiségbe-öntése. Sokszor kérdezték már tőlem, hogy a saját költészetemre hatott-e József Attila? Soha nem értettem, hogy ennyi olvasás, verseinek ily sokszori elemzése után sem érzem a hatását, és csak most, a róla szóló gondolatok összefoglalásakor értem meg, hogy a vonzás alapja alighanem ez a köztesség, a van–nincs kérdésének egzisztenciális fontossága. [...] Ez a találkozás pontja – a poétikai utak elhajlásáé pedig a képformálás módja.²⁷

Mégis, mintha ezek a poétikai utak sem hajlanának el egészen: hiszen ki ne látná a Beney-féle „faágak rácsozatában” a József Attila-i eget, a „tar ágak-bogak rácsait”,²⁸ ki ne érezhetné a „tél ködében / Eltűnő” otthon képében a „már végképp másoknak remél”-t „tűzhelyet, családot”,²⁹ és ki ne idézhetné fel „a tűnt pacsirta-énekben” a szerelem pirkadó madarának áttetsző látomását?³⁰

„A nyári égből havazik. / A lélek papírára / ráfagytak a szavak” – írja Beney Zsuzsa saját *Tél*-kötetében. „Mégfagy a lélek is: mozdulatlanná és reménytelenné válik” – írja József Attila teleuról –: hisz „aki megdermedt, hogyan is szólna a megdermedés félelméről?”³¹

„Egyre kevesebb szó”³²

Mert a megdermedés mélyén mozdulatlan csönd van. Csönd: „az a legelőször megérezett / néma súly a dolgok mélyeiben.”³³

Ez a gondolat már a Pilinszky-líra világával rokon: azzal a „mozdulatlan elköteleződéssel”,³⁴ azzal a „misztikus pozícióval”, mely a dolgok „közepébe” tekint, a

²⁷ BENEY Zsuzsa, [Az elérhetetlen jelentés]. *Befejezetlen kézirat*, i. m., 616–617.

²⁸ „Tar ágak-bogak rácsai között / kaparásznak az őszi ködök, / s vaskorlátlan hunyorog a dér.” (JÓZSEF Attila, *Ősz* = J. A. összes versei, i. m., 322.

²⁹ „Szép a tavasz és szép a nyár is, / de szebb az ősz s legszebb a tél, / annak, ki tűzhelyet, családot / már végképp másoknak remél.” (JÓZSEF Attila, [Ime, hát megeltem hazámat...] = J. A. összes versei, i. m., 385.

³⁰ „Fegyverbe réved fõnn a téli ég, / kemény a menny és vándor a vidék, / halkul a hó, megáll az elmenõ, / lehelle a lobbant keszkenõ. [...] Õh szív! nyugodj! Vad boróka hegyén / szerelem szólal, incseleg felém, / pirkadó madár, karcu, koronás, / de áttetsző mint minden látomás.” (JÓZSEF Attila, *Õh szív! nyugodj!* = J. A. összes versei, i. m., 220.

³¹ BENEY Zsuzsa, *József Attila telei*, i. m., 489.

³² „Egyre kevesebb szó, azután egyre / kevesebb Másik, végül az a Másik / is csak imbolygó árny lesz, néha-néha / egy felhõ vagy kód emberi alakja.” (BENEY Zsuzsa, *Egyre kevesebb szó* = B. Zs., *Se tűz, se éj*, i. m., 55.)

³³ BENEY Zsuzsa, *Csönd* = B. Zs., *Se tűz, se éj*, i. m., 70.

³⁴ PILINSZKY János, *Ars poetica helyett* = P. J. összes versei, Bp., Osiris, 2006, 90.

vers „mozdulatlan magjára” fókuszál – ahogyan ezt Pilinszky János *Ars poetica helyett* című írásában és a *Hűség a labirintushoz* című lírai portréfilmben megfogalmazza. „Mert van a hűség a labirintushoz” – mondja Pilinszky – „Megyek bele a labirintus közepébe, amit azért teljes pontossággal nem tudok, hogy mi. Tapogatózdom.”³⁵ S ahogy Pilinszky hűséges volt a Simone Weil-i szépség labirintusához, úgy Beney Zsuzsa is hűséggel járta a maga belső labirintusait. *Versek a labirintusból* című verseskötetében a bibliai, pusztai bolyongás negyven évének megfelelő számú negyven szonettjében próbálta megszólítani rejtőzködő Istenét.

Uram, belefáradtam e világba.
Útvesztődben bolyongani, az éj
csillagain próbálva a remény
alakzatait meglelni. Hiába

éreztem, néha, hogy lábad nyomába
léptem, hogy kivezetsz. Már hófehér
lepel borítja életem, a tél
símasága zár labirintusába.

Mindig Téged kerestelek. De Te
elvontad magad tőlem. Csak jele
csillant meg olykor a kettős hiánynak

mint a szerelem vakvillámai.
Küszöbödön fogok elbotlani,
s tudom, hiába vársz. Hiába várlak.

(*Versek a labirintusból*)

A *Versek a labirintusból* című versciklus a labirintus képén túl még nem rokona Pilinszky líravilágának. Ebben az időszakban még jellegzetes kanyargás, a szavak áradása jellemző a Beney-versekre: a *Gyász* (1987) és a *Versek a labirintusból* (1991) szinte egyetlen hatalmas lélegzetvételre íródott versfüzérei mellett a *Szó és csend között* (1993) kötet különös (próza)vers-füzerében is oldalakon át szövődik ugyanaz az egyetlen mondat, megállíthatatlannak tűnő áradással, a mondhatatlan mondásának csitíthatatlan küzdelmével és kínjával: míg „a titok mindig messzebbre szökik”.³⁶

Ám tíz évvel később valami megváltozik. Beney Zsuzsa életének utolsó néhány évében oly intenzíven foglalkozott Pilinszky költészetével, hogy négy év alatt közel ugyanannyi esszét írt a Pilinszky-líráról, mint addig negyven esztendő alatt együttvéve. Ezekben az években – talán épp a Pilinszky-versek erőterében – a Beney-líra maga is átalakul. A szavak áradását felváltja a szavak redukciója, elcsitul a gondolatritmumos verses próza hömpölygése is. Megjelennek a *Tél* (2002), majd *A tárgyaltalan lét* (2003) versei: töredék-jellegű két-háromsorosok – a szavak színes szötteéséből

³⁵ *Hűség a labirintushoz. Beszélgetés Pilinszky Jánossal.* (Rendező: Maár Gyula, szerkesztő: Ascher Gabriella; operatőr: Koltai Lajos, gyártásvezető: Bodonyi István, MTV, 1978.)

³⁶ BENEY Zsuzsa, *Az Apokrif elemzése elé* = B. Zs., *Az elérhetetlen jelentés*, i. m., I, 521.

csupán *elrongyolt részletek*³⁷ maradnak: „Nem szólhatunk a dolgokról. Csak így / Élhetnek, lélegezhetnek mibennünk. / Míndörökre saját magukba zártan.”³⁸ A kései Beney Zsuzsa költészetének formái redukciója mintha valamiképp a kései Pilinszky-líra változásaihoz és Pilinszky költői formák kapcsán megfogalmazott gondolatához is igazodna: „A formális kanyargást mindig eltolum magamtól, mert félek, hogy azzal lefedem a lényegest.”³⁹

Hallgathatjuk: a magány susogása.
Nézhetjük: körül ülő ágak.
Mondhatjuk: erdő.

Ha úgy lenne, hogy a testemből akkor
Susogó fa nőne, levelein a fönt-lent
Egymáson átütő felszínei.

Keresztül-kasul mint a gyökerek
Fonjuk egymást. De fönt, a föld felett
Szálfa-magány.

A hiány kése úgy forog mint Isten
Szívében vérezhet az én hiányom.

A kiszakadt utolsó szó sebe
Hosszan vérzik. Csak lassan nővi be
A végső hallgatás.

(*A tárgyaltalan lét – Elrongyolt részletek*)

A tárgyaltalan lét idézett darabjaiban, „a magány susogásában” még Pilinszky *Apokrif*ének ezer levelével hányódó, óriási fáit, a „szálfa-magányban” a vesszőnyi fákat, a vézés motívumaiban pedig talán az *Elég* „vérezni kezdő tapétáit” is megláthatjuk.⁴⁰

Beney Zsuzsa utolsó verseskötetének, a *Se tűz, se éj*nek záró ciklusa azonban ennél jóval konkrétabban idézi meg Pilinszky János költészetét. A Beney-életmű utolsó versciklusának címe: *Introitusz* (akárcsak a *Nagyvárosi ikonok* bevezető ciklusának), s benne a címadó vers, az *Introitusz* sorai is Pilinszky tengereinek, „emelkedő szárnyú zuhanásai”-nak, „egyenes labirintusai”-nak emlékeit őrzik.⁴¹

³⁷ Utalás *A tárgyaltalan lét Elrongyolt részletek* című ciklusára.

³⁸ BENEY Zsuzsa, *Elrongyolt részletek* = B. Zs., *A tárgyaltalan lét*, Bp., Argumentum, 2003, [oldalszám nélkül].

³⁹ Részlet a *Hűség a labirintusoz: Beszélgetés Pilinszky Jánossal* c. portréfilmből.

⁴⁰ „De virrasztván a számkivettetésben, / mert nem alhatom akkor éjszaka, / hányódom én, mint ezer levelével, / és szólok én, mint éjidőn a fa: / Ismeritek az évek vonulását, / az éveket a gyűrött földeken? [...] Feljött a nap. Vesszőnyi fák sötéten [...]” (PILINSZKY János, *Apokrif* = P. J. *összes versei*, Bp., Osiris, 2006, 53–54.); „És mégis olykor belép valaki / és ami van, hirtelenül kitérül. / Elég egy arc látványa, egy jelenlét, / s a tapéták vérezni kezdenek.” (PILINSZKY János, *Elég* = P. J. *összes versei*, i. m., 120.)

⁴¹ „A tenger, mondtad haldokolva, / s azóta ez az egy szavad / jelenti számomra a tengert, / s azt is talán, hogy te ki vagy. // S azt is talán, ki vagyok én? / Hullámvölgyek, hullámhegyek. / Agóniád, akár a tenger, / megszabadít és eltemet.” (PILINSZKY János, *A tenger* = P. J. *összes versei*, i. m., 78.); „Milyen lesz az a visszaröpülés, / amiről csak hasonlatok beszélnek, / [...] végül is milyen lesz, milyen lesz / e nyitott szárnyú emelkedő zuhanás, / visszahullás a fókusz lángoló / közös fészkebe? – nem tudom, /

Nem tudhatom, hogy ez volt-e valóban
utolsó tavaszom, de ez a nem tudás
azt jelenti, hogy mindegyik
utolsó lesz már, ha lesz. Nem tudom, az a perc

mikor és hogyan ragad majd magával
és azt sem, hogy hová. Egyetlenegy
kívánságom maradt: tiszta tudattal
lépni át a partról az ismeretlen

sós tengerbe. De úgy látszik, hiába.
Még életemben elkapott az örvény,
tölcsére szélén pörgők mind sötétebb
és mélyebb függőleges végtelenbe.

Introitusz

Beney Zsuzsa 2006 júliusában halt meg. 2006 késő tavaszáról kéziratos hagyatékában fennmaradt egy esszé József Attila és Pilinszky János bűn-képzetének összehasonlításáról. József Attila bűn-képzete, különösen egyik töredéke – „Kásásodik a víz, kialakul a jég / és bűneim halállá állnak össze.”⁴² – ekkor már évtizedek óta foglalkoztatta őt. Huszonöt évvel ezelőtt így írt Beney e kétsoros töredékről: „Úgy érezhetjük, hogy ez a két sor nem poétikai, hanem inkább ontológiai értelemben töredék, töredéklétünk tükörképe.” Életének utolsó tavaszán, negyed századdal később, egy fennmaradt kéziratában a következőket fogalmazza meg József Attila és Pilinszky bűn-képzetének összehasonlítása kapcsán:

József Attila verseinek bűn-fogalma mintha metaforája volna a szavakkal nem kifejezhető, belső, lelki konfliktusoknak. Mindenesetre a bűn mint valaminek a metaforája kiterjeszhető olyan irányban is, hogy a bűn maga is metafora, olyan rejtélyes történet (szándékosan mondok cselekvés helyett történet), mely egy magához hasonló, adekvát nyelven kifejezhetetlen. Legalábbis, ha metafizikai állapotként fogjuk fel. [...] Pilinszky bűn-értelmezése pedig, mely a bűn és a szentség titokzatos azonosságán alapszik, olyan titokzatos, hogy misztikus szellemiségű jelnek is tekinthető. Hiszen ez az »egyforma«-ság (Pilinszky szava), a bűn és a szentség egymásba olvadása, egymáson áttűnése csak egy isteni hatalom feltételezésével képzelhető el.⁴³

Beney Zsuzsa halálának reggelén küldte el utolsó írását a Vigília szerkesztőségébe. Az esszében Pilinszky költészetének utolsó fázisával foglalkozott:

Pilinszky költészetének utolsó fázisát próbálok megérteni. Természetesen nem értelmezni, hanem megtalálni azt a rést, melyen át bepillanthatnék e megközelíthetetlennek tűnő költészet motivációjába. Számtalan helyen megtalálhatnám a »csak nekem készült kaput«, de nyilvánvalóan ott keresem, ahol elsősorban magamat is megközelíthetem. Ez pedig, saját

és mégis, hogyha valamit tudok, / hát ezt tudom, e forró folyosót, / e nyílegyenes labirintust, melyben / mind tömöttebb és mind tömöttebb / és egyre szabadabb a tény, hogy röpülünk.” (PILINSZKY János, *Egyenes labirintus* = P. J. *összes versei*, i. m., 120–121.)

⁴² JÓZSEF Attila, [*Kásásodik a víz...*] = J. A. *összes versei*, i. m., 402.

⁴³ BENEY Zsuzsa, *Pilinszky és József Attila bűn-képzete. (Kézirat)* = B. Zs., *Az elérhetetlen jelentés*, i. m., I, 582–591.

életemre is visszanézve, a világ (és önmagam) bűnössége [...]. Minél nagyobb a bűn, annál nagyobb a ráirányuló kegyelem szentsége, és ezáltal megszentelődésének foka, de annál nagyobb a bűn megszenvedésének mélysége is. [...] E létállapot felfogható misztikus értelemben [...], melyben a bűn a szentség forrásává válik, és a szentség a bűnbeesés elviselhetetlen szenvedésében képes megnyilatkozni. A bűn tehát mindannyiunkat örvényébe rántó abszurditás lenne? [...] Az abszurditás valósága, mint maga a létezés?⁴⁴

Beney Zsuzsa esszéiről életműve kérdésekkel zárul – a kérdések nyomában pedig csönd van. Az a csönd, mely felé – versek, esszék és tanulmányok mellett virrasztó olvasásainkban is – mindnyájan úton vagyunk.

Csöndesen, lábujjhegyen menni el.
És előtte hallgatni. Nem utólszor,
hanem most látni először a földet,
a zöldvizű tenger hullámain.

A hajókültre meg sem rezzenni. Beállni
a sor végére, mint abba a sorba.
Lassan araszolni át az idő
maradékán, már súlytalan teherrel.

Tudni: ez az egyetlen feladat,
amely még vár, ez az egyetlenegy
amit teljesítened kell, hogy majd szabad légy.
Egyetlen, amit nem te teljesítsz.

(*Lábujjhegyen*)⁴⁵

⁴⁴ BENEY Zsuzsa, *Naplójegyzetek. A bűnről és a kegyelemről* = B. Zs., *Möbius-szalag*, i. m., 189–191.

⁴⁵ BENEY Zsuzsa, *Lábujjhegyen* = B. Zs., *Se tűz, se víz*, i. m., 41.